

Позаяк 29 вересня 1922 р. у Звенигородці чекісти заарештували Л. Завгороднього, М. Голика-Залізняка і Д. Гупала, то керівником Другої округи Холодноярської організації (ніким не обраним) de facto став Чорний Ворон (Лебединський).

В оперативному зведенні Кременчуцького штабу ЧОН за 8 листопада 1922 р. вказано, що 29 жовтня біля с. Москаленки, що за 25 верст від Сміли, відбувся бій об'єднаного загону міліції і самоохорони с. Ротмістрівка з “бандою Чорного Ворона чисельністю 6 осіб”. У цьому бою, стверджували червоні, було вбито Чорного Ворона та ще одного партизана. Закінчувалася доповідна так: “Труп Чорного Ворона опознан местным населением и амнистированными бандитами и в Черкассах сфотографирован”. Так це було насправді чи ні, достеменно не відомо. Принаймні в іншій доповідній, “Про політичний стан Черкаського округу за 1926 р.”, стверджується, що загін Чорного Ворона ліквідовано 6 червня 1925 року [5]. А, можливо, він і далі продовжував боротьбу, адже у своїх документах окупанти часто видавали бажане за дійсне.

Ця сторінка історії України залишається недостатньо дослідженою. З огляду на проведений аналіз, можна констатувати таке: Чорний Ворон не припинив свою боротьбу навіть після арешту головних отаманів Холодноярської республіки. З огляду на безкомпромісність його поглядів та послідовність дій, він завжди дотримувався девізу українських повстанців “Воля України або смерть!”.

Джерела та література

1. Коваль Р.М. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Р.М. Коваль. – К. : ДЮКОР, 2001. – 287 с.
2. Коваль Р.М. Чорний Ворон із-під Товмача / Р.М. Коваль // Коли кулі свистіли. – К., 2006. – С. 62–68.
3. Коваль Р.М. Героїзм і трагедія Холодного Яру / Р.М. Коваль. – К. : Незборима нація, 1996. – 312 с.
4. Держархів Черкаської області. – Ф. Р–189. – Оп. 1. – Спр. 45.
5. Начерк до історії Холодноярської організації 1917–1922 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unknownwar.info/holodniy_yar/hy_naris.html

Юлія Ігнатенко

ІДЕОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Більшовизм, як російський різновид марксизму, від початку ХХ ст. поступово сформувався в ідеологію, яка “озброїла” пролетаріат стратегією і тактикою боротьби проти панівних класів та існуючого державного ладу. Після революції 1917 р. більшовицька ідеологія була спрямована на обґрунтування диктатури пролетаріату, а також – місця і ролі більшовицької

(згодом – комуністичної) партії в процесі утвердження соціалістичного ладу. Погляди її лідера – В. Леніна – на проблеми влади, політики, держави і права справили вирішальний вплив не тільки на ідейних послідовників, а й на специфіку праворозуміння загалом, яке за роки радянської влади сформувалось у цілісну систему обґрунтування принципово нових уявлень про державу і право, необхідних для побудови “комуністичного раю”.

У ході здійснення революції в Росії було проголошено встановлення політичного панування пролетаріату, тобто його диктатура. Її зміцненню в умовах громадянської війни сприяла політика “воєнного комунізму”, котра полягала у націоналізації приватного сектора економіки, примусово-обов’язковому вилученню у селянам всіх надлишків (і не тільки) сільськогосподарських продуктів, загальній трудовій повинності, централізації керівництва всіма сферами життя (передовсім – виробництвом і розподілом продукції), у зрівняльній оплаті праці тощо.

Таким чином, розвиток суспільства відбувався фактично шляхом економічного насильства. Цілком логічно, що велася активна боротьба з опозиційно налаштованою до політики уряду освіченою частиною громадськості. Формування “нового” суспільства, як цілого організму, потребувало “правильно мислячої” соціальної групи у вигляді надійної та відданої вождю/вождям інтелігенції, що спонукало більшовиків до очищення середовища тієї інтелігенції, яка виростила і працювала за “старого режиму”.

Основи ідеологічних поглядів на інтелігенцію заклали лідери більшовицької партії. Практично всі теоретики більшовизму, – В. Ленін, М. Бухарін, Л. Троцький, Й. Сталін, – сповідували політизовані, суто утилітарні підходи до інтелігенції, не відкидали використання проти неї “концентрованого насильства”. Це насильство стало невід’ємною складовою тоталітарного суспільства, – суспільства, яке лідери більшовиків ділили на принципово нерівноцінні класи, протиставляючи їх. Партійно-радянські ідеологи прищеплювали трудящим думку про існування двох основних класів: робітників і селян. Інтелігенцію ж виокремлювали в окремий прошарок. Таким чином більшовики на чолі з В. Леніним не визнавали інтелігенцію за окремий клас, вважаючи її дрібнобуржуазним прошарком, ворожим і класово чужим пролетаріатові за своєю сутністю.

Більшовизм був спадкоємцем марксистської ідеології. Але тут варто додати, що більшовизм і вся економічна, соціальна та політична концепція Леніна були крайнім (радикалізованим) вираженням марксизму. Ленін у питаннях держави орієнтувався на висловлювання Маркса і Енгельса, але інтерпретував їх у відповідному дусі, – дусі, прийнятному для більшовицького вчення про класову боротьбу і диктатуру пролетаріату. Його настільними книгами був “Маніфест Комуністичної партії” і “Походження сім’ї, приватної власності і держави”, з яких черпалися основні ідеї про класи, класову боротьбу і державу [1, 101].

Отже, політика комуністів 1920-1930-х років щодо моделі нового суспільства, а відтак – і місця в ньому кожного його представника, ґрунтувалася на певних доктринальних засадах, основу яких становили загальні марксистські принципи, помножені на специфіку їх ленінської та сталінської інтерпретацій.

Уже в роботі “Що таке “друзі народу” і як вони воюють проти соціал-демократів?” у 1894 р. Ленін стверджував, і небезпідставно, що вчення про класи – центр ваги всіх марксових поглядів. І це був центр всього світорозуміння Леніна. Головна ознака, за якою Ленін оцінював різні соціальні вчення, – це ознака класовості. Він вважав, що люди завжди будуть дурними жертвами самообману і обману в політиці доти, “доки вони не навчаться за будь-якими моральними, релігійними, політичними, соціальними фразами, заявами, обіцянками розшукувати інтереси тих чи інших класів” [2, 47].

Комуністична влада орієнтувалася й спиралася на тих, хто перебував в обіймі більшовицько-радянської системи та підтримував її. На вороже ставлення була приречена інтелігенція, яка опинилася поза системою через своє соціальне походження або ж ідейні переконання. Класовий підхід до інтелігенції постійно пропагувався у суспільстві. Елемент руйнації був у трактуванні самого поняття “інтелігенція”. В умовах утвердження т.зв. диктатури пролетаріату діяли суворі політичні обмеження для тих, хто не міг засвідчити своє робітничо-селянське походження. Це сприяло формуванню негативного ставлення до інтелігенції не лише партійно-державної командної верхівки, а й народних мас [1, 114].

Самі ж народні маси, будучи по суті своїй малоосвіченими та не маючи досвіду участі в політичному житті, дуже легко піддаються маніпуляціям розуму згори. Вони ставали учнями, в голови яких великі вожді вкладали “правильні” істини. А потім – інструментом, що впроваджує ці істини в життя. Початок ХХ ст. став тим самим “періодом революційного перетворення” капіталістичного суспільства в “комуністичне”, якому, як писав Маркс, “...відповідає і політичний перехідний період, і держава цього періоду не може бути нічим іншим, крім як революційною диктатурою пролетаріату” [3, 23]. Ця теза одержала подальший розвиток у роботі Леніна “Держава і революція” (1917): “Демократія для гігантської більшості народів і придушення силою, тобто виключення з демократії, експлуататорів, гнобителів народу, – ось яка видозміна демократії при переході від капіталізму до комунізму” [4]. Зрозуміло, що для основної частини суспільства диктатура, тобто необмежена влада, являла собою упереджене ставлення до частини інтелігенції, як представників “нетрудового класу” через їх неналежність до робітників та селянства.

Сам же термін “диктатура пролетаріату” широко був уведений ортодоксальними і фундаменталістськими послідовниками Маркса, й

особливо – Леніним. У роботі Леніна “Держава і революція” диктатура пролетаріату – вихідна і головна теза. Він стверджував, що зміна буржуазної держави на пролетарську неможлива без насильницької революції. І це – рефрен всієї брошури “Держава і революція” [1, 135].

Отже, буржуазна держава мала б закінчитися насильницькою революцією, яка експропріює у капіталістичних власників засоби виробництва, передасть їх робітникам і таким чином установить проміжну стадію, здатну перерости у комунізм. Ця стадія мала б мати форму держави, і Енгельсова аргументація ясно показує, що вираз “вільна держава” – це суперечливе поняття. Жодна держава не може бути вільною. Проміжна стадія – це дійсно вища форма демократії, наступна за демократичною республікою, що є найвищою формою буржуазної держави, але все ж таки держави, а отже, й диктатури. Це – “революційна диктатура пролетаріату”.

Власне, ленінське обґрунтування базується на висновку, що пролетарська революція, як і інші революції, покликана передавати владу від одного суспільного класу іншому, і держава, яку вона створить, так само як і держава, яку вона зліквідує, буде знаряддям придушення. Тепер уже “пролетаріат, організований як правлячий клас”, буде створювати свій власний апарат насильства для проведення в життя своїх цілей всупереч волі непролетарських і напівпролетарських елементів, які ще залишаються в суспільстві. Адже робітники не в змозі здійснити свою революцію, просто прийнявши існуючі форми демократичної республіки; вони повинні зруйнувати ці форми і замінити їх своєю власною формою правління. Це нібито вимагало тривалої, наполегливої боротьби не на життя, а на смерть – боротьби, яку можна довести до переможного кінця лише завдяки непохитній рішучості і нещадному застосуванню сили.

Диктатура пролетаріату мала перед собою дві мети: по-перше, вона повинна “придушити експлуаторський клас”, опір якого зросте десятиразово після його повалення, і таким чином відвернути контрреволюцію; і по-друге, вона повинна організувати новий економічний і суспільний лад. Останнє є особливим призначенням партії, бо вона – вчитель, керівник і вождь всіх експлуатованих класів, які ще повністю не стали класово свідомими. Отже, Ленінова “Держава і революція” проводила думку, хоч і не проголошувала це відкрито, що диктатура пролетаріату, по суті, буде диктатурою партії. Однак вона цілком відкрито проголошувала невблаганність і всевладдя пролетарського уряду; він буде здійснювати “найсуворіший контроль, іменем суспільства й держави, за мірою праці і мірою споживання” [1, 137]. І такий контроль дійсно проводився. А незгідних із державною політикою репресували.

Таким чином, незважаючи на те, що соціалістичне вчення відображає віковічні прагнення людства до свободи і особистого щастя, а особливо в

марксистській інтерпретації воно полонило багатьох обіцянками ліквідувати будь-яку соціальну несправедливість, – у деформованому вигляді втілювалися у життя антигуманні ідеї насильства. Диктатура, встановлена після “жовтневого перевороту” 1917 р., означала присвоєння більшовиками права ламати життя мільйонам, руйнувати народний побут, сім’ї, релігію, національні святині, традиції, устої приватної і особистої власності, ліквідувати права і свободи верств і станів і т.д.

Варто зазначити, що на рубежі 1920-30-х рр. відбулася підміна ленінського бачення соціалізму сталінським. Ідеологічна база сталінських репресій (знищення “класових ворогів”, боротьба з націоналізмом і “великодержавним шовінізмом” і т.п.) сформувалася ще в роки громадянської війни.

На практиці по смерті Леніна (1924) і приходу до влади Сталіна термін “диктатура пролетаріату” почали використовувати у значно спрощеному сенсі. Акцентували на заклику застосування терору, який почав слугувати засобом закріплення влади партії, пізніше – окремих осіб, але аж ніяк не суспільним інтересам. Цю схему, вслід за СРСР, повторювали згодом його країни-сателіти. Наслідком стала справжня диктатура, що спиралася на необмежену владу вузької групи осіб, що не мала нічого спільного з передачею влади до робітничого класу в первісному розумінні. Л. Троцький, у листі до політбюро ЦК ВКП(б) від 6 червня 1926 р. погоджувався з тим, щоб не вживати у пропаганді термін “диктатура партії” офіційно, але вважав його цілком слухним: “Зобразити справу так, що партія тільки вчителька, а диктатуру проводить клас, значить підмальовувати те, що є. Основним знаряддям диктатури є партія. В самому основному клас здійснює диктатуру через партію. Ось чому Ленін говорив не тільки про диктатуру класу, але й про диктатуру партії, в певному розумінні ототожнюючи їх”.

Самим Сталіним новий підхід (концепція “посилення класової боротьби у міру завершення будівництва соціалізму”) був сформульований на пленумі ЦК ВКП (б) у липні 1928 р.: “Чи не ясно, що все наше просування вперед, кожен наш скільки-небудь серйозний успіх в сфері соціалістичного будівництва є виразом і результатом класової боротьби в нашій країні?... Не бувало й не буде того, щоб відживаючі класи здавали добровільно свої позиції, не намагаючись зорганізувати опір. Не бувало й не буде того, щоб просування робітничого класу до соціалізму при класовому суспільстві могло обійтися без боротьби і хвилювань. Навпаки, просування до соціалізму не може не вести до опору експлуататорських елементів цьому просуванню, а опір експлуататорів не може не вести до неминучого загострення класової боротьби” [5, 157–187].

Таким чином, той соціалізм, суспільний лад, який утвердився в СРСР з кінця 1920-х років, був аж ніяк не неминучим породженням жовтня

1917 р., а насамперед результатом насильницького насадження тоталітарного режиму, який перекутив до невпізнання як спадщину політично зромантизованого жовтня, так й ідеали соціалізму. Тобто соціалістичну ідею було зраджено, спалюжено, що спричинило деформацію структур суспільства і навіть виродження їх. І реально, на практиці наші предки одержали воєнно-казармений, тоталітарний устрій.

“Репресії в сфері соціалістичного будівництва є необхідним елементом наступу”, – це слова із заяви Сталіна, зробленої на XVI з’їзді ВКП(б), що відбувався в Москві з 26 червня по 13 липня 1930 р. Сталін не приховував своїх намірів, які були спрямовані на знищення “ворогів” всередині вже підкореного ним суспільства. Інтелігенція, як частина “ворогів”, і як окремих прошарок суспільства, повинна була поступитися місцем пролетаріату. Це була головна мета більшовиків.

Аналізуючи праці більшовицьких ідеологів та початок впровадження цих ідей в життя, можна зробити висновок про те, що диктатура пролетаріату прийшла нібито на зміну диктатурі буржуазії – з негативним мандатом придушити контрреволюцію і позитивним мандатом створити комунізм, практичні цілі якого, до речі, визначені не були. Коли перемога соціалізму в одній країні перетворила сталінську Росію на дуже могутню державу, це була держава майже зовсім без політичної філософії. Або ж, кажучи точніше, вона мала ретельно розроблену філософію, але без чіткого плану її ефективного застосування на практиці. Внаслідок цього політика держави мала відчутні розбіжності з теоріями, з яких вона виводилася і які часто-густо ставали лише ширмами, за якими прикривали звичайнісіньку російсько-націоналістичну й імперіалістичну лінію поведінки її вождів.

Власне, за часів Леніна розпочалося, а при Сталіні завершилося формування в Радянському Союзі тоталітарної системи управління на чолі з всевладним диктатором. Сталін був послідовним учнем Леніна, якому імпонували войовничий характер його поглядів та ненависть до класових противників. Створюючи культ Леніна після його смерті, Сталін підготував ґрунт для майбутнього культу другого вождя, що допомогло йому безапеляційно здійснювати жахливі злочини проти української інтелігенції.

Джерела та література

1. Розин Э. Ленинская мифология государства. – М. : Юристъ, 1996. – 320 с.
2. Ленин В. Полн. собр. соч., 5 изд. – М.: Издательство политической литературы, 1974, – Т. 23. – 752 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. – М. : Политиздат, 1979. – Т. 3. – 546 с.
4. Ленин В. Государство и революция: Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – Т. 33. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – С. 1–120.
5. Сталин И.В. Сочинения. – Т. 11. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1949. С. 157–187

Владислав Кронгауз

ТРАНСПОРТ ХАРКОВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Транспортне забезпечення займає провідне значення у житті будь-якого міста. Взаємодія промислових підприємств, сфер обслуговування і торгівельно-споживчого ринку безпосередньо залежить від мережі міського транспорту. Варто враховувати, що окрім економічного значення ця галузь значною мірою задовольняє щоденні потреби населення міста. Різні види громадського міського транспорту дозволяють у найкоротші терміни пересуватися містом. Транспортна інфраструктура забезпечує потреби різних соціальних груп населення. Із процесом стрімкого розвитку міста поглибленого вивчення набуває проблема розбудови міської транспортної мережі. Її аналіз у контексті загального соціально-економічного розвитку міста є необхідною умовою, оскільки це дає змогу формувати чіткі уявлення щодо демографічної ситуації, розвитку культури, а також місцевих промислових потужностей. Важлива роль в цій системі належить функціонуванню міського транспорту [5, 117].

У період від середини XIX – поч. XX ст. закладалися основи мережі міського громадського транспорту Харкова. Технічний прогрес поліпшив умови пересування містом і забезпечив сполучення усіх міських районів як цілісної системи. Це сприяло підвищенню показників промислово-виробничого, освітнього, наукового і культурного рівня міста. Створення розгалуженої мережі транспортних перевезень поклало початок координації різних типів міських перевезень. Зокрема, на початку XX ст. до послуг пасажирів були представлені: кінна залізниця, яка курсувала центральною частиною міста; електричний трамвай, що здійснював сполучення пасажирів між центром та новозаселеними частинами міста і візники, які працювали у напрямках, де не було сполучення зазначених видів громадського транспорту. Така цілісна система міських громадських перевезень створила належні умови перевезення пасажирів, враховуючи сполучення різних типів транспорту, пересадок і стала базовою основою для функціонування в місті, що згодом стало столицею УСРР [5, 116].

Кардинальні зміни в структурі і системі перевезень відбулися із отриманням звістки про повалення царського самодержавства і перемоги революції в Петрограді. У місті почалися масові мітинги, учасники яких висловлювали підтримку петроградським робітникам, розгорнувся процес самоорганізації народних мас. Яскравим прикладом цього стало створення профспілки робітників міських комунальних підприємств на чолі із І.А. Єфименко [5, 114].